

УДК 94(477.7)«17/18»

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2021-34-1>

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ РЕГІОН: ФРАНЦУЗЬКА СКЛАДОВА (КІНЕЦЬ XVIII–XIX СТОЛІТТЯ)

Батенко Ганна Вячеславівна,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, археології та методики
викладання
Херсонського державного університету
batenkohann@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7007-4708*

Мета роботи. Південь сучасної України географічно та історично завжди був особливо цікавим для дослідників. Його географічні показники дають можливість проаналізувати теорії виникнення людини, розвитку, формування людського суспільства під впливом кліматичних умов до його найвищого ступеня – власної незалежної держави. Достатньо популярні концепції, розраховані на штучне об'єднання та насильницьке зближення народів на території царської Росії, радянської держави не витримали випробування часом та історією. Використання поняття Південноукраїнський регіон вимагає визначення: ми вільно переміщуємося територією сучасних Херсонської, Одеської, Миколаївської, Запорізької областей та Автономною республікою Крим. **Результати та наукова новизна дослідження.** Присутність французької компоненти в культурі, історії, ментальності населення краю дають підстави для рефлексій, щодо демографічних даних. Відносно невелика кількість представників Франції справила вплив на культуру, економіку, внутрішню політику, самоідентифікацію мешканців нашого краю. Відповідно, німецька колонія, шведське село, болгарські, грецькі поселення в історії краю присутні і досліджуються, щодо французів – таких чітких характеристик немає.

Ключові слова: регіональна історія, демографічні дослідження, Південь України, французька культура, освіта, релігійний чинник.

SOUTH UKRAINIAN REGION: FRENCH COMPONENT AT THE END OF XVIII – XIX CENTURY

Batenko Hanna Viacheslavivna,
*PhD in History, Senior Lecturer at the Department
of History, Archeology and Teaching Methods,
Kherson State University
batenkohann@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7007-4708*

The purpose of the work. The south of modern Ukraine has always been geographically and historically particularly interesting for researchers. Its geographical indicators make it possible to analyze theories of the origin of man, development, formation of human society under the influence of climatic conditions to its highest degree - its own independent state. The Soviet state's rather popular concepts, designed to artificially unite and forcibly bring peoples together in tsarist Russia, have not withstood the test of time and history. The use of the concept of the South Ukrainian region requires a definition: we move freely through the territory of modern Kherson, Odessa, Mykolaiv, Zaporizhia regions and the Autonomous Republic of Crimea.

Results and scientific novelty of the study According to the chronology, scientists use the names Little Russia, New Russia, contained in primary sources, archival documents, memoirs, correspondence. The presence of the French component in the culture, history, mentality of the population of the region give grounds for reflections on demographic data. A relatively small number of representatives of France have influenced the culture, economy, domestic policy, self-identification of the inhabitants of our region. Accordingly, the German colony, the Swedish village, the Bulgarian, Greek settlements in the history of the region are present and studied, as for the French - there are no such clear characteristics.

Key words: regional history, demographic research, South of Ukraine, French culture, education, religious factor.

Вступ. Французька революція, Наполеонівські походи та низка подій XVIII–XIX століть вразили Європу й спричинили активацію міграційних процесів, що базувались на економічних, політичних, релігійних ідеях та бажанні окремої людини знайти кращу долю на чужині. Сучасний Південноукраїнський регіон за кліматичними показниками виявився привабливим для іноземців.

Мета роботи: проаналізувати роль представників Франції у процесі формування багатонаціонального південноукраїнського суспільства, дослідити можливості відносно нечисленної групи іноземців увійти в політичні, економічні, культурні сфери розвитку

регіону і створити «французький дискурс», «французький смак», «французьку моду», що відбито сьогодні у назвах вулиць, скверів, нашій мові.

Виклад основного матеріалу. Видатний український науковець, етнолог, історик, доктор історичних наук, директор Інституту народознавства НАН України, професор С. П. Павлюк, аналізуючи перспективи української етнографії, яка активно засвоювала й переосмислювала загальносвітовий етнологічний досвід перші роки української незалежності зазначав, що необхідно враховувати «етноутворюючі чинники, взаємозв'язки біогенетичних, соціогенних та психогенних рівнів функціонування етнічних спільнот...»

(Павлюк, 1995: 65–67). Вчений має рацію, обстоюючи необхідність зробити історичне дослідження міждисциплінарним, поєднати у ньому такі вузькі дисципліни, як етнодемографія, етносоціологія, ареальна географія, загальна і порівняльна географія, етнічна антропологія, етнолінгвістика, етнопсихологія (Павлюк, 1995: 65–67). Досліджуючи багатонаціональне суспільство Півдня України, історію формування міського та сільського світів, становлення та функціонування культурних зв'язків, акцентуючи увагу на французькому елементі, підтримуємо позицію науковця, що історичні розвідки об'єднують методологічні засади дисциплін, які допомагають скласти цілісну картину у певному географічному та хронологічному вимірі.

Роль французької складової у житті краю зручно аналізувати за традиційною схемою: політичний, економічний, релігійний, нарешті, культурний шлях французів у бік Півдня України. Офіційний політичний портрет повноцінно репрезентують видатні історичні постаті: Арман Емманюель Софія Септімания де Віньєро дю Плессі, герцог д'Егільон, герцог де Фронсак, герцог де Рішельє або русифіковано Еммануїл Йосипович Рішельє – перший градоначальник Одеси та Луї Олександр Андро де Ланжерон, російською Олександр Федорович Ланжерон – генерал-губернатор Новоросійського краю у 1815–1823 роках. Економічну картину доповнюють підприємці у різних галузях промисловості: комерції радник Вільгельм Рув'є (Багалий, 1889), директор заводу по створенню стеаринових свічок Пісант'є, керівник виробництва миловаріння Лобер, Рене Осипович Васал (Сидорович, 2020: 34). Продовжують список французів, що були економічно активними у різні часи: Сікар, Антуан, Рено, Гамба (Слабченко, 1925), Л.Мілло, Карл Десмет, Шалле.

Звернемо увагу, що кількісні показники мігрантів-французів не дають впливових відсотків, які дозволили би назвати їх французькою діаспорою, французькою колонією або численними французькими поселеннями. Як правило, французи потрапляли до підрозділу «інші» у документах, що стосувалися економічних, демографічних, етнічних, статистичних досліджень державного рівня. Сучасне визначення діаспори у термінологічному довіднику: «діаспора – представники етнічної спільноти, які перебувають за межами кордонів країни походження внаслідок їх вигнання завойовниками чи загрози геноциду, низки політичних і соціально-економічних чинників... В умовах багатоетнічного середовища ... зберігають мову, культуру, народні звичаї, традиції побуту – національну самобутність» (Литвин, Гусев, Слюсаренко, 2002). Термін «колонізація» для Півдня України актуальний, важливий для розуміння етнічної різнобарвності сучасного населення та стимулює історичні пошуки у галузі генеалогії, просопографії, архівології: «Царський уряд стимулював поселення в новоприєднаних землях іноземних колоністів, їм виділяли чималі масиви кращих земель і надавали пільги на сплату податків і відбування повинностей. Особливо багато переселенців, серед яких переважали болгари, серби, греки, німці, молдавани, прибуло наприкінці XVIII століття» (Смолій, 2007).

Франкомовні джерела про українські землі початку XVIII століття та їх переклади використовує Володимир Січинський у роботі «Чужинці про Україну»,

перебуваючи у стані мігранта. Автор, не розділяючи українські землі на Захід і Схід, збирає та узагальнює писемні свідчення іноземців, серед яких вражаючий масив франкомовної документації, що починається з листування папського легату Джованні Де Плано Карпіні з князем Данилою Галицьким у 1246 році та описів Криму Гюйма де Рубрука, який обіймав посаду посла французького короля Людовика IX у 1252 році (Січинський, 1991: 32). Обидві місії виглядали релігійним пошуком відданих церковнослужителів, що мали благородні наміри повернути місцеву еліту до католицтва, але історик зараховує їх, як і Жільбера де Лануа (1840), мандрівника та мемуариста, представника французького короля Карла IV та англійського короля Генріха V до політичних шпигунів. Від політиків до раціоналістів: військовий інженер Гійом де Боплан (2012), монах-домініканець Жан де Люк та ін. У географічному масштабі південноукраїнські землі досяжні європейцям як мандрівка: Чорне море – Середземне море або сухоходом. Інша справа інтелектуальна міграція до вільних, широких степів на березі Дніпра, землі яких можна було отримати після успішних міжнародних військово-політичних дій для економічних експериментів.

Документи державного архіву Херсонської області наводять французькі прізвища у переліку перших землевласників: підполковник Серезлі отримує землі за наказом у 1778 році (Державний архів Херсонської області, спр. 34), іноземці Дюк де Полін'як та граф де Мюссе обрали земельні ділянки, підписали рапорти 6 вересня 1795 року на 30 сторінках (Державний архів Херсонської області, спр. 273), за указом Таврійського губернського правління проведено межування земель для графа де Сен-Прі у 1816 році (Державний архів Херсонської області, спр. 54). Демографічні показники періоду заселення і становлення господарських основ Південноукраїнського краю за 1779 рік презентують чисельну переважну більшість переселенців 64% – українці, 11.3% – молдавани, 9.85 – росіяни, 6.31% – греки, 4.76 – вірмени, 0.45 – грузини та 2.57 – інші (Кабузан, 1963). Відсоток українців на 1858 рік збільшився до 73.52%, щодо представників Франції – підрозділ «інші». Основні напрямки діяльності французів у нашому краї: виноградарство, вівчарство, шовкопрядіння, для яких і потрібна була земля і клімат Причорномор'я (Дружинина, 1970). На особливу увагу заслуговують наміри французів досягнути успіху у сфері виноградарства та виноробства. У своїх дослідженнях видатний історик Півдня України Аполлон Скальковський у загальному переліку кількості і якості сортів винограду на першу сходинку розташовує французькі лози – 106, наступні іспанські – 26, угорські – 13 та інші (Скальковський, 1851). Інтереси французів-виноградарів, як і садоводів поступово переміщуються в Крим, який мав більш м'який клімат, схожий на клімат Півдня Франції.

Якщо на початку заселення краю французи шукають шляхи розвитку у сільськогосподарському середовищі, то у другій половині XIX століття їх інтереси переміщуються у міста, які стають індустріальними, торгівельними та культурними центрами краю.

Сьогодні складно точно визначити за етнічною приналежністю національність людини, що потрапила до статистичних таблиць «Першого загального

перепису населення Російської імперії 1897 року» (<https://web.archive.org/web/20101031192152/http://etno.uaweb.org/nsklad/1897-xersonska.html>), адже процеси адаптації та асиміляції іноземців, русифікація імен та прізвищ, міжетнічні браки приховують окремі риси ідентифікації особистості. Важливим фактором виступає рідна мова, яку французи та франкомовні швейцарці використовують в родині. Крім того, міське середовище потребувало знавців французької мови у відповідь на моду, стиль, імідж епохи. Співвідношення чоловіків та жінок у французів 513 чоловіків на 807 жінок додає впевненості у майбутній осілості. З іншого боку, специфіка ринку праці в містах потребувала франкомовних жінок: виховательки для дівчат, гувернантки, модистки, перукарі. Заслуговує на увагу документи гувернантки, що прибула для роботи в Херсоні, маючи відмінні оцінки по закінченню навчання у гімназії Еліза Шолле (Elisa Chollet) (Державний архів Херсонської області, спр. 1: 54–56). Її документи розміщуються разом із листуванням директора училищ Херсонської губернії, статського радника Позняка М.М. з Ноелем Періоном, який зацікавився проблемою освіти в Херсоні та планує долучитися до процесу відкриття у місті освітніх закладів, зокрема для дівчат (Державний архів Херсонської області, спр. 1: 62).

Одеський національний університет ім. І. Мечникова (Хмарський, 2010), один з найдавніших та найкращих вузів Півдня України, починає свою історію з Рішельєвського ліцею (Смолій, 2012), життя якого пов'язано з засновником французом абатом Ніколя. Ім'я становий ліцей отримав на честь градоначальника Одеси, генерал-губернатора Новоросійського краю А.-Е. де Рішельє. Відповідно склад перших вчителів демонструє перевагу французів над іншими національностями: французи – 3, італієць – 1, турок – 1, молдаван – 1, українець – 1, німець – 1. Наступний важливий соціологічний аспект, що цікавить нас – віросповідання вчителів: православні – 3 (37.5%), католики – 4 (50.0%), іудей – 1 (12.5%). Додамо до освітньої теми

короткий коментар, щодо читацьких інтересів мешканців південних міст: відділ Документів іноземними мовами Херсонської обласної універсальної бібліотеки ім. Олеса Гончара містить романи французькою мовою Гюго, Жорж Санд, Бальзака, Дюма, Золя, що прибули в Херсон ще за життя їх авторів. Архівна довідка доводить, що не завжди французькі романи були бажаним митним вантажем, про це свідчать 53 аркуші «Списку книг іноземних авторів, що забороняються до увозу комітетом іноземної цензури» (Державний архів Херсонської області, спр. 8). Перші роки існування Одеської бібліотеки під головуванням француза Спаде, як зазначає професор М.Мурзакевич, було очевидним відсутність книжок російською мовою, оскільки директор-француз не знав російської (Мурзакевич, 1846). Французькою виходив популярний “*Journal d’Odessa*”, редактором був месьє Вейе, який дозволяв друкувати твори авторам з «тонким французьким смаком». Продовжуючи французьку тему на Півдні України можна запланувати сферу мистецтва та проаналізувати вплив Паризької художньої школи на освіту та формування південноукраїнської плеяди майстрів: Одеса, Херсон, Миколаїв, Крим. Фактично гегелівській закон XIX століття взаємного переходу кількості і якості демонструє свою життєспроможність на прикладі французької присутності та діяльності на Півдні України.

Результати дослідження. Досліджуючи історію Півдня України, виявилось доречним залучити французький дискурс як методологічну базу, що розкриває можливості етнографії, демографії, історичної статистики, архівістики побачити сучасне українське суспільство з його багатокультурним досвідом формування демократичного устрою. Розглядаючи шлях французів на українських землях, їх наполегливість, впевненість, готовність випробувати себе і свої здібності у різних сферах діяльності, ми запропонували напрям від аграрного сектору до промисловості, далі у сферу освіти. Французи виявилися активними та продуктивними в усіх своїх ролях.

Література:

1. Voyage et Ambassade de Messire Gillebert de Lannoy, chevalier de la Toison d’Or, Seigneur de Santes, Willerval, Tronchiennes, Beaumont et Wahegnies, 1399–1450. Mons, typographied’Em. Hoyois, libraire, 1840. 141 p.
2. Багалий Д.И. Колонизация новоросийскаго края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. Київ : Типография Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1889. 120 с.
3. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що простягаються від кордонів Московії до Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн: пер. з руан. вид. 1660 р. / пер. Л.В. Шабанова. Київ : Стебеляк О. М., 2012. 165 с.
4. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 1, оп. 1. 1836–1916, спр. 8.
5. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 14, оп. 1, спр. 273.
6. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 14, оп. 2, спр. 54.
7. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 310, оп. 1, спр. 1, арк. 54–56.
8. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 310, оп. 1, спр. 1, арк. 62.
9. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 14, оп. 1, спр. 34.
10. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800–1825 гг. Москва : Наука, 1970. 385 с.
11. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2007. Т. 4: Ка – Ком. 528 с.
12. Енциклопедія історії України. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2012. Т. 9. Прил – С. 944 с.
13. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. носіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища шк., 2002. 430 с.
14. Кабузан В.М. Народонаселение России в XVIII в. – первой половине XIX вв. (по материалам ревизии). Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 230 с.

15. Мурзакевич Н. Очерки успехов Новороссийского края и Бессарабии в истекшее двадцатипятилетие, т.е. с 1820 по 1846 год. Одесса : Лицейский совет, 1846. 90 с.
16. Павлюк С.П. Етнографічна наука в Україні: стан і перспективи. *Народознавчі зошити*. 1995. Зошит 2 (березень-квітень). С. 65–67.
17. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Том 47. Херсонська губернія. URL: <https://web.archive.org/web/20101031192152/http://etno.uaweb.org/nsklad/1897-xersonska.html>
18. Сидорович Є. С. Французька міграція як фактор економічного розвитку Півдня України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. : монографія. Херсон : ФОП Вишемирський В. С., 2020. 154 с.
19. Січинський В. Чужинці про Україну. Львів : Видавництво «Світ», 1991. 91 с.
20. Скальковський А.А. Торговая промышленность в Новороссийском крае. Одесса, 1851. 38 с.
21. Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. Одеса : Державне видавництво України, 1925. Т. 1. 318 с.
22. Хмарський В.М. Одеський національний університет // Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. Т. 7: Мі–О 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=odeskyjj_nacionalnyjj_universy

References:

1. Voyage et Ambassade de Messire Gillebert de Lannoy, chevalier de la Toison d'Or, Seigneur de Santes, Willerval, Tronchiennes, Beaumont et Wahegnies, 1399–1450. Mons, typographied'Em. Hoyois, libraire, 1840. 141 p. [in English].
2. Bagalij, D.I. (1889). Kolonizaciyanovorosijskagokraya i pervye shagi ego po putikultury. Istoricheskij etyud [Colonization of Russia and its first steps along the path of culture. Historical sketch]. Kyiv: Tipografiya G.T. Korchak-Novickago, 120 p. [in Russian].
3. Boplan, Hiom Levasser de. (2012). Opys Ukrainy, kilkokh provintsii Korolivstva Polskoho, shcho prostiahaiutsia vid kordoniv Moskovii do Transylvanii, razom z yikhnimy zvychaiamy, sposobom zhyttia i vedenniam voien: per. z ruan. vyd. 1660 r. / per. L.V.Shabanova [Description of Ukraine, several provinces of the Kingdom of Poland, stretching from the borders of Muscovy to Transylvania, along with their customs, way of life and warfare: trans. of Rouen. kind. 1660 / lane LV Shabanova]. Kyiv: Stebeliak O. M., 165 p. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (DAKHO) [State Archives of Kherson Region (DAHO)]. F. 1, op. 1. 1836–1916, spr. 8. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (DAKHO) [State Archives of Kherson Region (DAHO)]. F. 14, op. 1, spr. 273. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (DAKHO) [State Archives of Kherson Region (DAHO)]. F. 14, op. 2, spr. 54. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (DAKHO) [State Archives of Kherson Region (DAHO)]. F. 310, op. 1, spr. 1, ark. 54–56. [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (DAKHO) [State Archives of Kherson Region (DAHO)]. F. 310, op. 1, spr. 1, ark. 62. [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (DAKHO) [State Archives of Kherson Region (DAHO)]. F. 14, op. 1, spr. 34. [in Ukrainian].
10. Druzhinina, E.I. (1970). Yuzhnaya Ukraina v 1800–1825 gg. [Southern Ukraine in 1800–1825]. Moskva: Nauka, 1970. 385 s. [in Russian].
11. Smolii, V. A. (holova) ta in. (2007). Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv : V-vo «Naukova dumka». Vol. 4: Ka – Kom. 528 p. [in Ukrainian].
12. Smolii, V. A. (holova) ta in. (2012). Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv : V-vo «Naukova dumka». Vol. 9. Pryl – S. 944 p. [in Ukrainian].
13. Lytvyn, V.M., Husiev, V.I., Sliusarenko, A.H. ta in. (2002). Istorychna nauka: terminolohichni i poniatiyni dovidnyk: navch. nosib. [Historical science: terminological and conceptual reference book: textbook. manual]. Kyiv : Vyshcha shk., 430 p. [in Ukrainian].
14. Kabuzan, V.M. (1963). Narodonaselenie Rossii v XVIII v. – pervoj polovine XIX vv. (po materialam revizii) [Population of Russia in the 18th century – the first half of the 19th century. (based on the materials of the audit)]. Moskva : Izd-vo AN SSSR, 230 p. [in Russian].
15. Murzakevich, N. (1846). Ocherki uspehov Novorossiyskago kraya i Bessarabii v istekshee dvadcatipyatiletie, t.e. s 1820 po 1846 god. [Essays on the successes of the Novorossiysk Territory and Bessarabia in the past twenty-five years, i.e. from 1820 to 1846]. Odessa: Licejskij sovet, 90 p. [in Russian].
16. Pavliuk, S.P. (1995). Etnohrafichna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy [Ethnographic science in Ukraine: state and prospects]. *Narodознавчі зошити*, Zoshyt 2 (berezen-kviten), pp. 65–67. [in Ukrainian].
17. Pervaya vseobshaya perepis naseleniya Rossijskoj imperii 1897 goda. Tom 47. Hersonska guberniya [The first general census of the population of the Russian Empire in 1897. Volume 47. Kherson province]. URL: <https://web.archive.org/web/20101031192152/http://etno.uaweb.org/nsklad/1897-xersonska.html> [in Russian].
18. Sydorovych, Ye. S. (2020). Frantsuzka mihratsiia yak faktor ekonomichnoho rozvytku Pivdnia Ukrainy naprykintsi XVIII – pershii polovyni XIX st. : monohrafiia [French migration as a factor in the economic development of southern Ukraine in the late XVIII – first half of the XIX century : Monograph]. Kherson : FOP Vyshemyrskiy V. S., 154 p. [in Ukrainian].

19. Sichynskyi, V. (1991). Chuzhyntsi pro Ukrainu [Strangers about Ukraine]. Lviv : Vydavnytstvo «Svit», 91 p. [in Ukrainian].
20. Skalkovskij, A.A. (1851). Torgovaya promyshlennost v Novorossijskom krae [Trade industry in the Novorossiysk Territory]. Odessa, 38 p. [in Russian].
21. Slabchenko, M.Ie. (1925). Materialy do ekonomichno-sotsialnoi istorii Ukrainy XIX st. [Materials on the economic and social history of Ukraine in the XIX century]. Odesa: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Vol. 1. 318 p. [in Ukrainian].
22. Smolii, V. A. (holova) ta in. (2010). Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv : V-vo «Naukova dumka», Vol. 7: Mi–O. 728 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=odeskyjj_nacionalnyjj_universy [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 05.08.2021
The article was received 05 August 2021*